

Selhání ekonomie: Jak nabubřelost zlomila jednu vědu

Jan Průša

„Základní problém [makroekonomie], tedy předcházení hospodářským krizím, je z praktického hlediska vyřešený, a to vlastně už několik desetiletí.“

– Robert E. Lucas, jr. (leden 2003)

Úvod

Každá vědecká disciplína někdy prošla obdobím stagnace nebo výkyvů, kdy existující paradigmaty narážela na realitu, kterou nebyla schopna dostatečně vysvětlit. A přesto se málokterá z nich dostala pod takovou palbu kritiky a výsměchu jako ekonomie poté, co se plně projevila závažnost současné ekonomické krize. Někteří dokonce hovoří o systémovém selhání ekonomické profese (Colander et al. 2008).

V tomto článku shrnuji současnou diskuzi o stavu ekonomické vědy. Cílem není poskytnout plně vědeckou analýzu tématu, ale spíše ilustrovat rozměr nedorozumění, které kolem ekonomie nastalo spolu se současnou recesí. Nakonec chci doporučit, jak situaci zlepšit do budoucna.

Kritika ekonomie

Co přesně kritikům vadí? Především ekonomové nerozpoznali, že nějaká krize přichází. Co huř, nepřipouštěli si dokonce, že by nějaká krize *vůbec* mohla přijít. Alan Greenspan přiznal ve svém vystoupení v Kongresu v říjnu 2008¹ že „celá myšlenková škola [moderního managementu rizika] [...] se v létě minulého roku zhroutila [...]“. Pro takovou zaslíbenost musí určitě existovat příčina.

3.1 Matematika

Nezapálenější spory se v ekonomii vedou o používání matematiky. Diskuze sahá do 50. let minulého století, když se začalo šířit používání výpočetní techniky v ekonomii, ale tentokrát vyvstala tato otázka mnohem silněji než dřív. Debata následuje rozšíření běžně používaných složitých simulací, které o sobě tvrdí, že umí předpovídat zítřejší svět, a to dokonce s dobrou přesností.

Někteří autoři jako Chaudri & Griffiths (2009) prohlašují, že ekonomie a zejména její odvětví finance a řízení rizik potřebují ještě pokročilejší a podrobnější matematické modely. Jiní, především zástupci rakouské školy (viz Anderson 2002), už dlouho popírají vhodnost matematické metody pro ekonomický výzkum.

Statistické modely založené na standardním normálním rozdělení byly zpochybněny Mandelbrotem a Talebem (2005, viz také Taleb 2007), kteří zdůrazňují potřebu zachytit neočekávané události s extrémními dopady. Navrhují použít komplikovanější teorii fraktálů, a tím se zdánlivě zařazují do prvního proudu. Přesto Taleb (2007) důrazně podporuje skepticismus, empiricismus a používání zdravého rozumu, a tím stírá rozdíl mezi matematickou a nematematickou ekonomikou.

(pokračování na straně 2)

Bernanke, tisk peněz a spravedlnost

Tomáš Munzi

Šéfu americké centrální banky Fed Benu Bernanke byla na začátku tohoto roku schválena nominace na druhé funkční období. Jeden z nejmocnějších mužů světa tak během své kariéry dostal důvěru od prezidentů z obou částí politického spektra.

Schválení nominace prezidenta Obamy přitom nebylo do poslední chvíle vůbec jisté a o to pikantnější je, že množství odpůrců bylo v samotné demokratické straně. Jejich hlavní populistické argumenty byly, že Bernanke během krize až příliš pomáhá velkým bankám z Wall Streetu a málo obyčejným lidem, na které tvrdě dopadá největší poválečná recese. Paradoxní je, že mají v leccems „pravdu“. Absolutně se však mýlí v tom, že by se snad „tiskem peněz“ mělo pomáhat tzv. všem, jak si mnozí ménoví intervencionisté myslí.

Principy peněžního oběhu nekrytých peněz zůstávají věčné. Světo tom vědí v Německu, kde si i díky své hyperinflaci ve 20. letech našlápl na nejtragičtější období své historie. I díky poučení z této události se „tvrdość“ marky stala základem německého poválečného zázraku.

(pokračování na straně 3)

Útěk do továren

Hynek Řihák

Čas od času pronikají do tisku v bohatých zemích zprávy o špatných pracovních podmínkách a bídném životě továrních dělníků v zemích tzv. třetího světa. Zejména se jedná o rychle se industrializující země východní Asie a především Čínu. Z těchto zpráv se dovídáme, že dělníci pracují i 14 hodin denně, mají někdy jen jeden volný den za měsíc, mrzačí se při nehodách, a to vše za nízkou mzdu (The Independent). Někdy vlivem tvrdých pracovních podmínek nevydrží a spáchají i sebevraždu (Hospodářské noviny). Přesto však proud zájemců o těžkou práci v továrnách v těchto zemích neutuchá (The Independent). V tomto článku si připomeneme, že podobnou zkušenost prošly i naše země, a také se podíváme na motivy tehdejších žadatelů o práci v továrnách nebo dolech. K tomu nám výraznou měrou napomůže kniha dvou našich předních sociálních historiků J. Macháčové a J. Matějčka: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781 – 1914* (2. vydání vyšlo tento rok). I když se v této knize v některých případech jedná o nástin a odhady, těžko se dočkáme nějaké lepší knihy na toto téma. Domnívám se také, že kniha dobře odráží hlavní tendence sociálního vývoje té doby.

(pokračování na straně 7)

Podle Buitera (2009) si ekonomové nedokázali přiznat, že nemají k dispozici přípustné experimenty, což znamená, že počet srovnatelných a relevantních pozorování pro statistické studie je vždy roven jedné. Jeho myšlenka je ovšem zmatena tvrzením, že stejně trpí i přírodní vědy (např. astronomie a velký třesk jako jediné pozorování). Nakonec se tedy nedozvídáme, jak by se vědecký přístup měl zlepšit.

3.2 Pozitivní nebo normativní věda

Další důležitá hranice dělí ekonomii na popisnou vědu, která „pouze“ sleduje, jak trhy pracují, a na ekonomii jako nástroj pro politická rozhodnutí, kdy ekonomie radí vládám jak zamezit nežádoucím výsledkům tržní činnosti.

Paul Krugman, jeden z nejprominentnějších členů druhé skupiny, ve své esejí (Krugman 2009) argumentuje, že lidé jednoduše nevědí, co dělají (neracionální chování), že krize jsou výsledkem této iracionality trhů a že ekonomové tento fakt prostě musí přijmout. Dochází tak k závěru, že ekonomie by měla používat co nejkomplicovanější matematické modely, aby postihla nesourodé ekonomické jednání. Podle jeho implicitní vize budou tyto modely vést politiky k opatřením navrženým tak, aby zmírnila vliv neracionálního (špatného) chování ekonomických subjektů.

3.3 Předpoklady

Dostáváme se tak k nejrozporuplnější části ekonomie – realističnosti předpokladů. Lidé si většinou myslí, že ekonomie je věda odtržená od reality, a to díky svým předpokladům, které neodráží skutečné tržní jednání. Krugman (2009) jinými slovy tvrdí, že čas „naivních“ předpokladů skončil, jak to demonstrovuje vzestup behaviorální ekonomie. Tato oblast se snaží modelovat trhy pomocí předpokladů o skutečném, a tedy neracionálním chování lidí.

Musíme si však uvědomit, že ekonomové jsou si tohoto problému (většinou) velmi dobře vědomi. Jak už jednou ve svém článku neslavně poznamenal Larry Summers: „Idioti skutečně existují. Stačí se rozhlédnout kolem sebe.“² Kritika nerealistických předpokladů v ekonomii je podle mě pouze vážným nedorozuměním, které si zčásti způsobili sami ekonomové. Ekonomie nepoužívá horší předpoklady než jiné vědecké disciplíny; jde o to, jak se s předpoklady zachází. K tomuto tématu se ještě vrátím níže.

Namyšlenost, a zase jenom namyšlenost

Jak se zdá, sebekritika v ekonomii funguje – což je potřeba ocenit. Tím ale chvála končí. Podívejme se tedy na selhání ekonomie, která

vedla k tomu, že „jedno zpučné povolání bylo pokořeno“, jak prohlásil *The Economist* 16. července 2009.

4.1 Nepoučení se z chyb

Sebekritika ještě neznamená, že se člověk poučí ze svých chyb a úspěchů, a to jistě platí i pro ekonomii. Všem tématům zmíněným výše se věnovali profesionální vědci, jak ukazuje stručný přehled Blauga (1992). Ty nejdůležitější otázky o podstatě ekonomické vědy jsou zkoumány už dlouho. Bohužel se zdá, že na znalosti z dřívějšíka se stále dokola zapomíná.

4.2 Chabá metodologie

Metodologie dává návod jak postupovat ve vědeckém zkoumání, aby závěry byly smysluplné. Jedině pomocí správné metodologie lze rozlišit vědu od pohádek. Zároveň je to právě metodologie, co tolik chybí v současné ekonomii.

Bill Bonner, zakladatel investičního newsletteru *The Daily Reckoning*, napsal s ohledem na současnou ekonomickou krizi 6. srpna 2010 toto:

„Ani [Tim Geithner], ani Larry Summers, ani Alan Greenspan – a zcela jistě nikoliv Barack Obama – kdy vysvětlili, proč máme problém, o jaký problém se vlastně jedná, nebo jaké budou pravděpodobné následky.“

Vrcholní poradci americké vlády jsou více napojeni na politiku než na ekonomii. Přesto je jasné, že jejich přístup ke krizi nemůže být plně adekvátní, pokud nevěnují dostatek času popisu samotného problému – at už tím problémem je cokoliv.

Ještě více znepokojivé je, že i velmi citované ekonomické články obecně neobsahují explicitní metodologii, založenou na dobře definované filozofii vědy. Odkazy na základní axiomy jsou často implicitní a povrchní. K odvození závěru jsou metody voleny automaticky, aniž by se autor zamýšlel nad možnými nedostatky zvoleného přístupu.

Toto platí především pro statistickou analýzu dat. Rozšířené počítačové nástroje umožňují každému laikovi odvozovat rovnice z dat. Na druhou stranu, známé GIGO pravidlo říká: „nesmyslná vstupní data produkují zase jenom nesmyslné výsledky“. Jenže tento klam je ještě silnější: Předpokládejme, že máme k dispozici spolehlivá statistická data (někdo by jistě namítl, zda je to vůbec možné), ovšem pokud ignorujeme jejich důležité vlastnosti, výsledek dopadne podle zesíleného pravidla WIGO: „Ať už jsou vstupní data jakákoliv, výsledek nikdy nebude dávat smysl.“ Pokud se ekonomie omezuje na mačkákní tlačítek ve statistických programech, aniž by člověk věděl a chápal, co se za nimi skrývá, nepřekvapí, že závěry takových

analýz jsou nepřesvědčivé a mnohdy protichůdné.

4.3 Metodologie předpokladů

Metodologický problém má ještě další rozměr: předpoklady. Už od vzniku ekonomie jako samostatné vědy se ekonomové přou o platnost předpokladů a její vliv na platnost odvozených hypotéz. Ekonomii slouží ke cti, že tato debata časem velmi pokročila. Blaug (1992, s. 94) cituje Archibalda, který poukázal na pět různých možných pojetí předpokladů.³ Někteří ekonomové, například Friedman, vyznávají hypotézu o bezvýznamnosti předpokladů, neboť hypotézy by se měly hodnotit pomocí falzifikace v duchu Poppera (Blaug 1992, s. 97) – tedy podle platnosti předpovědí, nikoliv předpokladů. Jiní naopak věří, že realistické předpoklady jsou základním kamenem životaschopných ekonomických teorií.

Bylo by nad rámec tohoto textu zabývat se touto otázkou do detailu. Postačí říct, že nikdo nemůže vážně obvinít ekonomii z toho, že by zanedbala význam předpokladů. Všimněme si, že současná kritika se dopouští téhož omylu jako ti, kteří jsou kritizováni – kritika ostantativně ignoruje všechny texty o roli předpokladů v ekonomii (zejména Krugman (2009), Colander a spol. (2008)), stejně jako všechny ostatní metodologické debaty.

Takoví autoři si především neuvědomují, že důležitost předpokladů se většinou přeceňuje. Zjednodušené předpoklady k vědě patří.⁴ Zvýšenou pozornost pak vyžaduje především složitý proces odvozování hypotéz z předpokladů a vztahování těchto hypotéz k reálnému světu. To však jenom znovu potvrzuje význam dobře definované metodologie.

4.4 Samolibost

Pod tuto hlavičku můžeme zahrnout minimálně dva nedostatky: Neochota naslouchat a zohlednit jiné přístupy; a obecný odpor k novým myšlenkám.

Je zarážející, nakolik touto myšlenkovou izolací trpí i nejznámější ekonomové. Výmluvný příklad poskytl *The Economist* 16. července 2009, když článek o krizi ekonomie zakončil následovně: „I strašpytlové, kteří cítili, že něco je špatně, netušili, jak zničující budou následky [hospodářské krize].“ Kupodivu se nikdo nezamýšlí nad tím, že takové prohlášení je naprosto chybné. Nejen že si někteří komentátoři byli vědomi hospodářského napětí a potenciálních katastrofických scénářů (například časopis *Euromoney*, leden 2007)⁵. Několik ekonomů varovalo doslova před recesí, která bude trvat nikoliv měsíce, ale celé roky, zejména Peter

¹ Celé vystoupení lze najít zde: http://news.hereisthecity.com/news/business_news/8386.cntns

² Nick Schulz to v jedné štiplavé poznámce nazval Summersův zákon – viz <http://blog.american.com/?p=2872>

³ (1) motivační předpoklady jako maximalizace užiti nebo zisku; (2) tvrzení o zjevném chování ekonomických agentů; (3) tvrzení o existenci a stabilitě funkčních vztahů mezi veličinami; (4) omezení proměnných, které se berou v úvahu; (5) hraniční podmínky, za kterých se teorie považuje za platnou.

⁴ Na další výborný článek o zjednodušených předpokladech mě upozornil editor TL. Roderick T. Long: Realism and Abstraction in Economics: Aristotle and Mises Versus Friedman. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, vol. 9, no. 3: 3–23.

⁵ Obsah čísla lze najít zde: <http://www.euromoney.com/Article/1117185/BackIssue/51460/World-economic-forum-special-report.html>

⁶ Viz skvělé video “Peter Schiff was right” (Peter Schiff měl pravdu) <http://www.youtube.com/watch?v=2I0QN-FYkpw>

Schiff⁶, Marc Faber a další. Dnes se těmto lidem říká „Doktoři zkázy“, což jen dokazuje neochotu uznat jejich správné předpovědi. Výmluva, že dnešní situaci nikdo nemohl předpovědět, je nejen neplatná, ale otevřeně pokrytecká.

Než mohou nové články být publikovány ve vědeckých časopisech, jsou vzájemně anonymně hodnoceny, a tím se věda stává vysoce odolná vůči novým myšlenkám. Ekonomie není výjimkou; přesto bychom od ní jako od vědy zabývající se soutěží čekali v tomto ohledu lepší výsledky. Počet nových časopisů sice roste, přesto tento „trh myšlenek“ vykazuje všechny známé vlastnosti nedokonalé soutěže, jako například citační indexy zahrnující několik málo časopisů, které slouží jako překážka vstupu do „odvětví“.

4.5 Neschopnost vymanit se ze závislosti na politice

Vazba mezi ekonomikou a politikou je přirozená a jako takovou ji nemůžeme odsuzovat. Peníze jsou symbolem ekonomie – k její vlastní škodě – a od ekonomie všichni očekávají, že bude poskytovat rady ohledně peněžního bohatství. Ekonomický růst, údajně zvyšující všeobecné bohatství, je dnes základní součástí všech veřejných politik.

Ekonomové jsou samozřejmě často zváni do politiky jen proto, aby samotným politikům poskytli alibi. Takovou výmluvu však nemůžeme přijmout tím spíše, že většina ekonomů velmi dobře zná pravý důvod, proč byli jmenováni do vládních úřadů. Přesto většinou neumí odolat touze po vlivu na politická rozhodnutí.

Mírnou odbočkou se tak dostáváme k hlavnímu selhání ekonomů – jejich neschopnosti potlačit svou namyšlenost a sebestřednost. Po Keynesovi zůstala v ekonomii utkvělá představa, že kapitalismus a trhy mají své chyby, které potřebují napravit. Je potom těžké zdůvodnit, proč by se o to ekonomové neměli pokusit – především pokud mají k dispozici komplikované matematické modely oceněné mnoha Nobelovými cenami, které mohou postavit proti iracionálnímu stádu hazardních hráčů a finančních negramotů.

Závěry a doporučení

Ekonomie je propojená s penězi, a ty pro mnohé symbolizují chamtivost. Jako takové se ekonomii dostává nezasloužené neúcty, což podle mě částečně vysvětluje její aroganci. Ekonomie tedy potřebuje pozitivně založenou reklamu. Především se ekonomové musí soustředit na *základní, dobře srozumitelné principy*. Ty je možné jednoduše prezentovat a zároveň zvýšit ekonomickou gramotnost. Konec konců, i když ekonomie nemůže poskytnout detailní recept na zbohatnutí, může alespoň varovat před tím, jak snadno neprodělat peníze.

Potírat samolibost, která je zakořeněná ve většině vědců, není snadné. Zaprvé by se měly oživit některé zapadlé metodologické debaty, protože mohou očividně poskytnout dost (byť rozporuplných) odpovědí ohledně smysluplné metodologie. Hodně mě zklamalo, že i vážení ekonomové nemají dostatečný kritický náhled nad svými vlastními vědeckými přístupy. Jednoduše řečeno, ekonomové musí přestat ignorovat dřívější objevy své vlastní vědy.

Ze své zkušenosti navíc vím, že na univerzitách se většinou nevyučuje filozofie a metodologie vědy, pokud jsou tyto disciplíny vůbec zmíněny. Místo toho se školy soustředí na velmi úzký ortodoxní proud. Podle mého názoru tato oblast vyžaduje dramatické změny. Heterodoxním ekonomickým školám se dostává více pozornosti, a aby univerzity na tento trend odpověděly, dostávají se tyto vědecké proudy do sylabů standardních kurzů. Je ale zřejmé, že bez důkladných metodologických základů není zaručeno, že výsledkem odklonu od ortodoxních modelů bude lepší, „vědeckější“ věda.

V neposlední řadě se ekonomové musí s ohledem na matematické modely stát pokornějšími. Už jsem zmínil klamy matematizované ekonomie. Zde bych chtěl uzavřít svým přesvědčením, že žádný lidský život – a tím méně vzájemná interakce milionů lidí – nemůže být jednoduše vyjádřen nějakou rovnicí. Ekonomové si musí uvědomit, že můžeme nanejvýš přibližně popsat pravděpodobné, nikoliv však zaručené výsledky. A dokud je pravděpodobnost menší než jedna (a to je vždy), nemůžeme žádnou možnost považovat za vyloučenou.

Zdroje:

- Anderson, William L. (02/04/2002): *Mathematics and Economic Analysis* [online, staženo 11/08/2010]. <http://mises.org/daily/926>
- Blaug, Mark (1992): *The Methodology of Economics, Or How Economists Explain*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Buiter, William (10/09/2009): *I know I know nothing; but at least I know that* [online, staženo 12/08/2010]. <http://blogs.ft.com/maverecon/2009/09/i-know-i-know-nothing-but-at-least-i-know-that/>
- Chaudhri, Shahid and Griffiths, Richard (09/03/2009): *How to avoid another failure of risk management* [online, staženo 11/08/2010]. <http://business.timesonline.co.uk/tol/business/columnists/article5871007.ece>
- Colander et al (2008): *The Financial Crisis and the Systemic Failure of Academic Economics*. Proceedings of the Dahlem Workshop 2008.
- Krugman, Paul (02/09/2009): *How Did Economists Get It So Wrong?* [online, staženo 08/08/2010]. http://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html?_r=1&pagewanted=all
- Lucas, Robert E., Jr. (10/01/2003): *Macroeconomic Priorities* [online, staženo 11/08/2010]. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.85.3363&rep=rep1&type=pdf>
- Mandelbrot Benoit, and Taleb, Nassim Nicholas (11/07/2005): *How the Finance Gurus Get Risk All Wrong*. Fortune, pp. 99-100.
- Taleb, Nassim Nicholas (2007): *The Black Swan – The Impact of The Highly Improbable*. Penguin, London.
- The Economist (16/07/2009): *Where Economics Went Wrong*.
- Vega, Rocky (25/02/2010): *On Display in the UK: The Failure of Keynesian Economics* [online, staženo 14/08/2010]. <http://dailyreckoning.com/on-display-in-the-uk-the-failure-of-keynesian-economics/>

Bernanke, tisk peněz a spravedlnost

(pokračování ze strany 1)

V Americe si něčím takovým nikdy neprošli, ale někteří republikánští jestřábi v čele s texaským kongresmanem Ronem Paulem, kteří nemohou Bernankemu přijít na jméno, si o tom jistě myslí své. Podívejme se na fakta. Stačí pouze jediný údaj k tomu, aby bylo všem soudným lidem jasné, že politika Fedu dlouhodobě rozhodně nestabilizovala kupní hodnotu dolaru. *Za co dnes Američané musejí vynaložit 100 dolarů, na to jim v roce 1913, kdy byl Fed založen, stačilo pouze 4,53 dolarů.* http://www.bls.gov/data/inflation_calculator.htm

V čase, kdy Spojené státy ohlašují jeden rekordní deficit za druhým, si mnozí pokládají logickou otázku: Jde to tak do nekonečna? Stáhne Fed skutečně všechny ty napumpované „mocné“ peníze dříve, než se úvěrovou expanzí nenávratně multiplikuji a znehodnotí cenu amerického dluhu? Problém je, že Fed se během posledních dvou let skutečně chová „diskriminačně“ a provádí tak trochu alokační hospodářskou „kvazifiskální“ politiku. Nakupuje hypoteční dluhopisy, které by nikdo jiný nekoupil, a poskytuje likviditu soukromým firmám.

Jak by se asi finančním ředitelům průmyslových podniků krásně spalo, kdyby se i v čase krize utěšovali, že v případě problémů s likviditou zavolají do centrální banky, kde okamžitě dostanou za směšný úrok téměř neomezený úvěr? Jak odpovědně a riskantně by se asi chovali? Jak to, že zadlužení spotřebitelé musí platit nehorázně vysoké úroky díky nárůstu rizikové prémie a banky si můžou půjčit ani ne za procento? Proč tedy ad absurdum rovnou nevydává centrální banka „bezlimitní“ kreditní karty všem? Vždyť by okamžitě začali všichni utrácet jako diví

a cesta k nekonečné „prosperitě“ by byla nastoupena... Zdánlivě pro někoho lákavá představa a zároveň skutečná cesta ke zkáze civilizace.

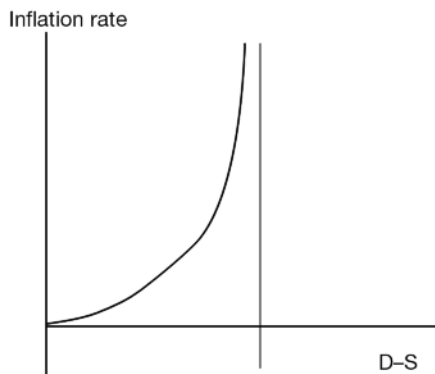
Proč Bernanke, přezdívaný Helicopter Ben, nedostojí své přezdívce a „nepomůže“ prostým lidem a nezačne házet peníze ven stejnoměrně a nediskriminačně? Proč mají zachráněné banky najednou tak velké zisky? Proč na podzim 2008 odmítl Fed poskytnout informace novinářům Bloombergu, koho prostřednictvím přímého odkupu aktiv financuje? Proč se akciové indexy tak neuvěřitelně oklepaly, ale v reálné ekonomice přetrvává vysoká nezaměstnanost? Nejde o žádné konspirace, jde o fakta. Život asi není spravedlivý.

Přítom určitá symetrická emise peněz „na hlavu“ by přece do jisté míry odpovídala čistému monetaristickému „helicopter dropu“ (rovnoměrnému rozplytu nových peněz jako by z helikoptéry). Co by dnes například navrhoval takový Milton Friedman? Byl by pro asymetrické monetární bailouty a tedy i asymetrický tisk peněz? Je snad v monetaristické teorii něco o tom, že by centrální banka měla „dofukovat“ měnovou zásobu nikoliv „plošně“, ale prostřednictvím nákupu aktiv od problémových institucí? Což následně přetváří bilance centrálních bank potenciálně v nejvyšší možné a představitelné „junk“ žumpy moderní lidské historie. Pak jde jen o to, kdy může tzv. kvantitativní uvolňování zrychlit do takového tempa, že se nominálně začne „vyhlazovat“ prudce klesající reálná kvalitativní úroveň suverénních dluhopisů.

Neexistuje však žádné tiskařské perpetuum mobile, jen cesta od zdravých peněz k barbarismu. Částečně si to uvědomuje dokonce i jeden z největších obhájců permanentního fiskálního a monetárního intervencionismu Paul Krugman. V jednom ze svých blogových příspěvků „I Would Do Anything For Stimulus, But I Won't Do That (Wonkish)“, z 13. 7. 2010, polemizuje s jedním hyperintervencionistou, který tvrdí, že jakékoliv deficity nejsou problém, pokud může země tisknout vlastní měnu. Krugman mu oponuje, že má samozřejmě pravdu v tom, že dnes je čas pro mnohem masivnější stimuly všeho druhu. Nicméně ne z toho důvodu, že stimuly jsou nevyčerpatelné „perpetuum mobile“, ale díky tomu, že jsme stále hrozně vzdáleni od kritické hranice vyznačené na jeho grafu. Horizontální osa D-S představuje rozdíl mezi administrativně realizovatelným primárním přebytkem a reálnou dluhovou službou. Až teprve v momentě, kdyby se ekonomika přiblížovala k oné kritické ose, je pak na zvážení, zda-li státní bankrot není lepší nežli hyperinflace.

Dle Krugmana máme tedy stále mnoho prostoru a času ekonomiky pořádně fiskálně a monetárně „nakopnout“. Možná by mohl asi říci jinými slovy, že cestu do skutečného pekla musíme permanentně dláždít, jelikož náklady „nedláždění“ jsou příliš vysoké a z ideologického hlediska příliš nečisté.

Na celém tomto stylizovaném modelu je pozoruhodná zejména ta věc, že jím sám velký Nobelista Krugman krotí ty hlasy, které

by nejraději peněžní tiskárny roztáčely permanentně. Dalším zajímavým postřehem je to, že se ona kritická hranice, kde se inflace šplhá k nekonečnu, nevyčísľuje, jen se jí jaksi modelově přibližuje, že může existovat. Vychází to z logiky argumentů téměř všech, kdo ve stimuly bytostně věří. I když ekonomika stále skomírá, mají po ruce neustále pádný argument: Stimul byl prostě příliš malý a měl být větší. Je to ale točení se v kruhu. Zaslýchli jsme snad někdy, že by při ohlašování velkých stimulů dával někdo ruku do ohně za to, že právě takto veliký stimul, v této přesné výši a takto financovaný, je na základě robustních empirických modelů přesně ušitý na míru této ekonomice? Vždy jen už zpětně slyšíme, že byl prostě příliš slabý a proto „nepromazal“ kola výroby dostatečně. Pikantní na tom ale je, že se zároveň už nikdy číselně nedozvíme, jak velký měl retrospektivně tedy vlastně být, z čeho měl být financován, a jak onen model skutečně uspěl při testu tváří v tvář ekonomické realitě. Radikální Intervencionisti tak žijí v určitém ochranném vzduchoprázdnu, podpořeném krátkou historickou pamětí a politickým cyklem. A to zejména pokud si uvědomíme, že podobné extrémní modelování je dnes, i po katastrofálních historických událostech, tak trochu běžnou záležitostí. Jinými slovy, politická ekonomie tisku peněz se stala plnohodnotnou součástí našeho světa.

Jak je ale možné, že v 21. století svět dospěl do fáze, kdy je blízkost oné pomyslné kritické hranice opět poměrně představitelná? Copak období inflace a „kompetetivních“ devalvací v minulém století a jejich hospodářsko-politické selhávání nejsou dostatečně odstrašující? A proč zejména anglosaské velmoci roztočily tiskařské stroje na plné obrátky po kritických událostech roku 2008? Hlavním předkládaným argumentem je paradoxně *hrozba deflace*, která je krátkodobě údajně natolik velká, že převáží potenciální inflační následky anti-deflačních opatření. Až tak trochu dialektický „boj“ inflace a deflace tak nabral reálný kurz a ovlivňuje ve velké většině ekonomické vidění současného světa.

Kde se vykopání válečné sekyry proti deflaci zrodilo? Byl to právě současný šéf Fedu Bernanke, který v roce 2002 ve svém legendárním článku *Deflation: Making Sure "It" Doesn't Happen Here* „reinkaroval“ tisk peněz pro „moderní“ měnovou politiku s poukazem zejména na odstrašující japonskou ztracenou dekádu. Jak sám zdůrazňuje, arzenál zbraní je téměř nevyčerpatelný... a to

i tehdy, kdy krátkodobé měnově-politické úrokové sazby jsou téměř na nule. A byl to zejména on, kdo při kritickém zasedání FEDu v lednu 2004 přesvědčoval, že historicky minimální sazba jednoho procenta by měla ještě přetrvat. A to zrovna v době, kdy se nemovitostní boom rozpoutal na plné obrátky. Když si pozorně zápis z onoho zasedání přečteme (FOMC, 28. 1. 2004), zjistíme zajímavou věc. Argumenty se nesly v podobném duchu jako debaty, jichž jsme svědky v roce 2010. Tedy zejména vážení rizik inflace a deflace. A právě údajně deflační riziko bylo – stejně jako dnes – viděno jako hlavní důvod, proč je nutné pokračovat v ultra-uvolněné měnové politice.

Celé to vypovídá o jedné věci: věrozvěsti inflačního cílování a fundamentalistického antideflacionismu, jejichž hlavním představitelem je právě dnešní šéf Fedu Bernanke, přetvořili ve svých modelech ekonomiku v téměř dokonalou „černou skříňku“. Na straně vstupů se manipuluje s nejdůležitější cenou v ekonomice – krátkodobou úrokovou sazbou. Na straně výstupů se pak sleduje domácí produkt, cenová inflace finální produkce a zaměstnanost. Co se děje uvnitř, to už moc centrální bankéře nezajímá. Jen občas někdo zmíní něco o „irrational exuberance“ a když někde něco praská, přijde vždy rychlé měnové uvolnění typu „Greenspan put“. Když ale dojde ke skutečné „dokonalé bouři“, tak jako v září 2008, úroveň předkládaných argumentů těch centrálních bankéřů, kteří popírají jakoukoliv vinu měnové politiky, už vyžaduje skutečně pořádné hroší kůži.

Asi by se tak měly dle moderního výkladu přepsat učebnice ekonomie, kde by se mimo jiné tvrdilo, že centrální banka za žádných okolností neovlivňuje prostřednictvím manipulace s krátkodobými sazbami sazby dlouhodobé. Jednotlivé úseky výnosové křivky jsou tedy údajně determinovány naprosto nezávislými proměnnými. Za nestabilitu světových financí můžou především rozvojové země, které hřeší tím, že příliš spoří a málo spotřebovávají. Uvolněná měnová politika nemůže za bubliny na trzích aktiv. Je to naopak nedostatek finanční regulace, který způsobil, že chvályhodná snaha centrální banky o minimalizaci nezaměstnanosti přišla vniveč a mnoho lidí už díky tomu, že centrální bance údajně chyběly regulační pravomoci, nejen nebude bydlet ve vlastním, ale už jim též nikdy nikdo nepůjčí. Hlavním problémem bylo tedy to, že chyběl systémový a centralizovaný regulátor. Zásadním tématem je nulová hranice úrokových sazeb, a proto by se mělo uvažovat o zvýšení inflačního cíle. Mělo by se dále zvážit zavedení „negativních“ sazeb prostřednictvím sankcí za držení peněz. Nejen proto, aby se podpořila spotřeba, ale zejména i pro potírání problému „paradoxu úspor“.

Výsledkem bude „perpetuum mobile“ světa nekonečného blahobytu nulových či negativních úrokových měr. Časové preference v tomto světě přestávají hrát roli. Takový je skutečný svět dnešních intervencionistů...

Míra dezinterpretace, již se tato tvrzení vyznačují, je přímo odstrašující. Fenomén

úrokové sazby je mnohem komplexnější. Úrok vyjadřuje nejenom cenu za půjčení peněz, kterou centrální bankéři chtějí uměle snížit. To je pouze jedna strana téže mince. Ta druhá vyjadřuje míru diskontu, výnosnosti, rizika a nákladů obětované příležitosti. Tím se přizpůsobují časové preference ekonomických subjektů, což umožňuje ekonomickou kalkulaci jak v čase, tak v prostoru. Nejde v komplexním systému mezičasové alokace kapitálu tvrdit, že izolujeme cenu zapůjčení peněz na mezibankovním trhu, snížíme ji, tím ošálíme realitu a nakopeme růst. Jak dobře víme, něco takového má dlouhodobé strukturální dopady na tržní mechanismus a uměle roztáčí hospodářský cyklus v důsledku rozjíždění neefektivních projektů, které by při vyšší ceně kapitálu nikdy nevznikly.

Jak nám dnešní „Velká recese“ ukazuje, k manipulaci s časovou hodnotou kapitálu může dlouhodobě docházet i během období s dlouhodobě nízkou mírou inflace spotřebitelských cen. Podobná situace nastala i ve dvacátých letech minulého století před Velkou depresí, což lze do určité míry přirovnat k tzv. období „Great Moderation“ minulých dvou desetiletí. Dlouhodobá manipulace s úrokovými sazbami, v čase velkého technologického pokroku a růstu mezinárodního globalizačního propojování všech trhů, může znamenat dlouhodobou kumulaci nerovnováh zejména na těch trzích aktiv, které mají méně elastickou nabídku. Právě to, v kombinaci s tzv. Community Reinvestment Act z roku 1977, dále podporou sekuritizace hypotečních dluhopisů prostřednictvím polovládních agentur Freddie a Fannie, a s územně-plánovací regulací výstavby především na východním a západním pobřeží (<http://www.cato.org/pubs/pas/pa646.pdf>), vytvořilo v USA doslova smrtelný koktejl, který měl potenciál toxikovat skutečně do celého světa. Je též dobré i připomenout, že Bernanke se v roce 2007 k třicátému výročí Community Reinvestment Act vyjádřil ve svém článku: *The Community Reinvestment Act: Its Evolution and New Challenges*. Celkové vyznění je přitom velmi pozitivní a jen okrajově naznačuje možné souvislosti s právě propukající hypoteční krizí. Především je ale Bernanke teoretickým a následně praktickým strůjcem fundamentalistického antideflacionismu a mechanismu manipulace s agregátní poptávkou prostřednictvím implicitního inflačního cílování, díky čemuž se ekonomice nedovolilo v době přehřívání podstoupit tzv. „dobrou“ a přizpůsobovací nabídkovou deflací. Manipulace s úroky znamená, že se ekonomika nemůže závčas ochlazovat, díky zvýšení rizikové složky a lokálním nerovnováhám je tak umožněno se dlouhodobě kumulovat až do určité „kritické hranice“, kdy už dále „šálit“ realitu prostě nešlo.

Právě Bernanke, jako jeden z hlavních teoretických a praktických tvůrců „černé skříňky“ inflačního cílování a antideflacionismu, stojí u kořenů toho, co následně spustilo onu pověstnou „dokonalou bouři.“ Dnes jde celkem o známé věci, nicméně v podobném duchu mluvili v srpnu

2003 v Mecece všech světových bankéřů, Jackson Hole, i tehdejší hlavní ekonomové Bank for International Settlements Claudio Borio a William White. Už tehdy tvrdě kritizovali měnové politiky hlavních centrálních bank a popisovali hluboké strukturální změny na finančních trzích, které naprosto přehodnocují otázku cenové stability jako takové. To že se dnes centrální banky snaží bojovat proti „špatné“ poptávkové deflaci, je tak samo o sobě absurdní. Je to ryzí boj proti vlastnímu selhání pochopit, jak ona „černá skříňka“ v globalizovaném prostředí skutečně funguje. Velké deflační tlaky v čase recese jsou jen výsledkem kumulace finančních nerovnováh, které se zhmotnily se zpožděním díky manipulační měnové politice. Je to logická, jakkoliv drastická, reakce na předchozí expanzivní měnovou politiku. A to bez ohledu na to, že se během boomu spotřebitelská inflace v ekonomice neprojevovala. Nikdy by k tomu nedošlo, pokud by úrokové míry byly tržní a čas od času by nabídková deflace a růst rizikové prémie urovnaly jakékoliv nerovnováhy již v zárodku.

Se jmenováním Bernankeho do druhého funkčního období, je bohužel americká a potažmo světová ekonomika vtažena do „politického“ cyklu centrálních bankéřů. Čerstvé ohlášení další vlny tzv. kvantitativního uvolňování, už familiárně přezdívaného QE2, je už jen logickým vyústěním. Peníze, nominální „vyhlazování“ a statistická kouzla dokážou ve vyspělém světě velké věci. To, že reálně je nezaměstnanost v současné době v Americe na rozdíl od té vykazované dvouciferná, je více než pravděpodobné. Otázka objektivity složení současného měnově-politického spotřebitelského koše, který v principu nemůže odrážet v reálném čase kvalitativní a dynamické změny v globální ekonomice, je též diskutabilní. Co se tedy v současné době ve světové ekonomice vlastně děje?

V celém světě slyšíme kritiku americké měnové politiky. O tom, že tzv. Obamův fiskální balíček selhal, dnes již nepochybuje snad nikdo a nedávná rezignace některých hlavních ekonomických figur Obamovy administrativy hovoří za vše. A jen menšina ekonomů se domnívá, že tzv. QE2 může být hlavním motorem budoucího ekonomického oživení, vezmeme-li do úvahy jen fakt, že banky drží na rezervních účtech již nyní ohromnou likviditu. Jaká tedy může být hlavní motivace?

V podstatě jde o klasický příklad „dichotomie“ mezi dlouhodobými implikacemi měnové politiky a krátkodobou „stabilizační“ politikou. Zatímco v dlouhém období platí ekonomický konsenzus, že peníze jsou neutrální, v krátkém a střednědobém období (například přibližně funkční období centrálních bankéřů) taková shoda mezi ekonomy neexistuje. Naopak. Například mechanismus inflačního cílování (ať už explicitní či implicitní) je přímo založen na možnosti ovlivňování agregátní poptávky prostřednictvím manipulace s krátkodobou úrokovou mírou v reakci na očekávanou inflaci a produkční mezeru či vývoj zaměstnanosti.

Když si ale podobné úvahy dotáhneme ad absurdum, tak „dlouhodobá“ nemožnost ovlivnit měnovou politikou reálný výstup je zřejmě poskládána z vzájemně „izolovaných“ krátkých období, ve kterých samozřejmě reálné veličiny a zaměstnanost ovlivnit jde. Ted jde jen o to, jestli toto „dlouhé“ období je hrou s kladným, nulovým či záporným součtem? Jestli čtenáři něco logicky nehraje, tak má opravdu proč...

Celé toto kolečko se postupně dostává do logické pasti, z které není úniku. Lze jen odsouvat reálné zúčtování či rozložit náklady na delší období pomocí peněžní iluze, aby se na původní chyby v měnové politice pozapomnělo a vyvolával se zástupný nepřítel odvracející pozornost od dlouhodobého historického kontextu. Anti-deflační ideologický fundamentalismus, nezaložený na žádné skutečně robustní a rigorózní analýze, je přímo ukázkovým příkladem. Past se nutně uzavírá, pokud si všimneme, že hlavním proklamovaným cílem současné další vlny QE2 má být snížení dlouhodobých úrokových sazeb a zploštění výnosové křivky. K tomu se ohlásil plán nákupu státních dluhopisů v tempu cca 75 mld. dolarů měsíčně do půlky roku 2011, strukturou ale překvapivě zaměřen spíše na dluhopisy s kratší dobou splatnosti. Ale nebylo právě hlavním argumentem Greenspana a Bernankeho proti nařknutí za způsobení hypoteční bubliny to, že nízké krátkodobé úrokové sazby nemohly ovlivnit ty dlouhodobé, které podle nich způsobily přebytek úspor v asijských ekonomikách? Jestli má být hlavním cílem pokles dlouhodobých úrokových sazeb, což má přinést tak potřebné oživení, proč představitelé americké administrativy tak tlačí na rozvíjející se asijské ekonomiky a hlavně Čínu, aby méně spóily a vybalancovaly tak světovou ekonomiku posílením domácí poptávky? Neměli by je náhodou z logiky věci přesvědčovat o opaku? Nesvědčí to spíše a nutně o tom, že hlavním problémem americké ekonomiky byla a je dlouhodobě kumulovaná nerovnováha mezi spotřebou a úsporami v důsledku manipulační měnové politiky a státní hypoteční podpoře v předkrizových obdobích? Tento „paradox úspor a determinace krátkodobých a dlouhodobých úrokových sazeb“ v přímém přenosu minimálně dokazuje tu skutečnost, jak je výše zmíněná politická ekonomie „černé skříňky“ vnitřně nekonzistentní, bezprincipiální a ryze politicky utilitaristická.

Tisk peněz není cestou k prosperitě. Dnes je to jen nástroj „záchrany“ finančního sektoru vykoupený tvrdou recesí reálné ekonomiky a nezaměstnaností. Peníze jdou ale skrytě legálně neodpovědným na úkor odpovědných. Většina ekonomů se shodne na hlavní vině Fedu v udržování příliš nízkých sazeb, díky níž se nafoukla fatální realitní bublina. Bernanke byl tehdy u toho. Svět nepotřebuje „tiskaře“, ale někoho, kdo zajistí, aby ke krizi, kterou zažíváme, už nikdy nedošlo, nikdy se už peníze netiskly a život tak byl zase o něco spravedlivější.

Tomáš Munzi (tomas.munzi@gmail.com), VŠE v Praze a mezinárodní doktorský program IEL

Útěk do továren

(pokračování ze strany 1)

Teoretický úvod

Nejprve však krátká teoretická vsuvka. Lidé se sami rozhodují, jakou práci přijmou. Zpravidla mají chudí lidé v rozvíjejících se ekonomikách na výběr vedle práce v továrnách a dolech i práci v zemědělství, domácímu ruční výrobě, v menší míře mohou provozovat řemesla atd. Rozhodnutí člověka přijmout některé z uvedených zaměstnání představuje volbu mezi alternativami (stejnou volbu představuje i pokračování v současném zaměstnání). Jak píše ekonom M. N. Rothbard (Rothbard, s. 18): „*Člověk disponuje prostředky neboli zdroji, které používá, aby dosáhl různých cílů. Těmito zdroji může být čas, (...) pracovní úsilí... Těchto zdrojů člověk využívá za účelem dosažení nejpreferovanějších cílů. Z jeho jednání můžeme vyvodit, že jednal tak, aby uspokojil přání a preference, jichž si cení nejvíce.*“ Dá-li tedy člověk přednost těžké práci v továrně nebo dole před těžkou prací v zemědělství nebo domácí výrobě (prací člověk získává prostředky na dosažení nejpreferovanějších cílů), lze z toho odvodit, že první alternativu tento člověk preferoval před druhou (Ibid, s. 18). Má-li podobné preference celá masa lidí, dochází pak k zajímavému jevu, který si popíšeme na historickém vývoji českých zemí v 19. století (přesněji především od půlky 19. století do začátku 1. světové války).

Útěk do továren v českých zemích

Ještě v polovině 19. století měly české země v podstatě agrární charakter s nízkým podílem továrního dělnictva, ale s velkým podílem chudého převážně venkovského obyvatelstva (Machačová, s. 81). Na začátku druhé poloviny tohoto století se však začala industrializace výrazněji rozvíjet a s ní se objevil zmíněný zajímavý jev – tak zvaný „útěk z venkova“, tzn. útěk z retardovaných venkovských regionů a maloměst (upadajících nebo málo se rozvíjejících) do průmyslové výroby (továren) a s ní související těžby suroviny (prim hrál zejména textilní průmysl, což se podobá situaci v mnoha dnešních rozvíjejících se zemích). Tento útěk pak pokračoval s přestávkami dále: „*Po roce 1873 sice došlo vlivem krize k zániku podniků a návratu lidí z průmyslových center do původních bydlišť a k původním zdrojům obživy, ale nová konjunktura na konci 70. let vyvolala další masový příliv pracovních sil z venkova do průmyslu, který pak s přestávkami pokračoval dalších 20 let*“ (Ibid, s. 34). To, že velká část dělníků skutečně pocházela z venkova, dokládá například sčítání prováděná u textilních dělníků v jednom z největších průmyslových měst monarchie Brně (Fasora, s. 171). Stejně to bylo s hornictvím. Zde velká potřeba pracovních sil (zejména ve velkých revírech) vyvolávala: „*...neustálé vlny masové imigrace z venkova, často i na vzdálenost 100 až 200 km*“ (Machačová, s. 69). Útěk z venkova pak

v českých zemích skončil po roce 1900 (Machačová, s. 436).

Machačová a Matějček napočítali v polovině 19. století v Čechách ve velkovýrobě zhruba 125 000 osob, z toho 50 000 osob v mechanizované velkovýrobě (Ibid, s. 139). Dle odhadů O. Urbana pak mělo být v Čechách v průmyslové velkovýrobě zaměstnáno v roce 1902 už 490 000 osob – tj. skoro 4x více. Počet zaměstnanců v závodech nad 21 zaměstnanců v té době činil 515 727 osob (Ibid, s. 140, 139). Pro srovnání, Čechy měly kolem roku 1850 asi 4,5 mil. obyvatel (Ibid, s. 78) a v roce 1910 pak 6,7 mil. obyvatel (Šedivý, s. 39) – tj. počet obyvatel se zvýšil skoro 1,5x během totožného, resp. jen mírně delšího období. Rozdíl v růstu těchto dvou ukazatelů je tedy jasně patrný. S industrializací souvisí i růst urbanizace. V roce 1850 se obyvatelé měst nad 10 000 podíleli jen 4,2 % na celkové populaci českých zemí; v roce 1910 již zaujímal 18,6 % podíl. U sídel do 2000 obyvatel naopak tento podíl klesl ze 79,6 % v roce 1850 na 57,9 % v roce 1910 (Urban, s. 25). Mimochodem v Číně ještě v roce 1982 činil podíl městského obyvatelstva 20,9 %, ale v roce 2000 to už bylo 36,2 % (Šlachta, s. 154).

Materiální pozice továrních dělníků a horníků

Jedním z hlavních motivů, proč dávali (a v rozvíjejících se ekonomikách dávají) lidé přednost práci v továrnách a dolech před prací v zemědělství, domácí výrobě (případně v řemeslech) byl *vyšší příjem* (vedle mzdy mohl zahrnovat někdy i obědy, ubytování, výplaty pojistného, ale i lístky do divadla). Vyšší příjem pochopitelně znamenal pro člověka a jeho rodinu vyšší uspokojovací potřebu.

Dle Macháčové a Matějčka bylo postavení továrního dělníka: „*...ve druhé polovině 19. století v rámci dolních vrstev nejvýhodnější a často lepší než postavení chudých řemeslníků nebo rolníků.*“ (Machačová, s. 37). Vyšší příjmy se navíc týkaly i nově přichozích továrních dělníků, kterým chyběla kvalifikace. Obecně pak materiální pozice továrních dělníků již zaručovala uspokojování biologických potřeb a časem i materiální vzestup (Ibid, s. 160). Naproti tomu pro příslušníky venkovských dolních vrstev a zřejmě i značnou částí domácích výrobců platilo: „*Přibližně do konce třetí čtvrtiny 19. století žili na úrovni pouhého přežívání s neúplným uspokojováním i základních biologických potřeb...*“ (Ibid, s. 37). U zemědělské čeledi (podskupina nádeníků) pak autoři konstatují: „*Úplná nemajetnost kromě oděvu a drobných předmětů. Mzda převážně v naturáliích, možno našetřit si několik málo zlatých a naturálie...*“ (Ibid, s. 158). Domáctví výrobci si pak přišli v 1. polovině 19. století na tak nízké výdělky, že tyto byly pod existenčním

minimem rodiny a mnohdy i jednotlivce a museli mít po celé 19. století i jiné zdroje obživy (Ibid. 176–7). Výhodnost přechodu do továren je tedy zřejmá. Nesmíme také zapomenout, že nemalá část továrních dělníků a horníků byla již v té době zabezpečena svými zaměstnavateli nebo svépomocnými spolky pro případ nemoci, úrazu a případně i na stáří a v případě úmrtí (nicméně i v zemědělství se takovéto zabezpečení občas vyskytovalo).

Jaké byly výdělky továrních dělníků a horníků ve srovnání s o něco výše postavenými profesemi a skupinami obyvatel? Ke konci 19. století se příjmově dostávali chudší mistři a tovaryši pod úroveň dobře vydělávajících továrních dělníků (Ibid, s. 208). Pro stejnou dobu lze také předběžně soudit: „*...že nižší střední vrstvy měly roční příjmy na úrovni havířů (asi 1000 K)*...“ (Ibid, s. 219). Nejnižší mzdy státních úředníků přitom po roce 1860 činily 315 zlatých ročně, průměrný plat textilního dělníka v severních Čechách asi 250 zlatých a průměrné platy horníků 360–400 zlatých (Ibid, s. 246). Pro představu v roce 1860 stál 1 kilogram chleba v Praze 11,4 krejcarů a masa 41,3 krejcarů (Machačová 1991, s. 241–2).

Při srovnání příjmů s kněžskými dochází Macháčová a Matějček k následujícímu: „*Služné [po úpravě platů z roku 1898, pozn. autora] vyplácené z náboženského fondu ukazuje, že ve srovnání s jinými profesemi jde o příjmy v rozmezí mezd kvalifikovaných textilních dělníků a horníků...*“ Toto služné činilo u farářů 700–1200 korun a jen 350–400 korun u kaplanů (Machačová, s. 254). V roce 1889 činila údajně například průměrná denní mzda u skoro 30 brněnských textilních továren a barvíren u dělníka – muže 1,20 zlatých, kdežto u žen jen 80 krejcarů (Fasora, s. 174). Pracoval-li dělník 300 dní v roce, bylo to pak 360 zlatých (u žen 240 zlatých). V roce 1910 měly dosáhnout průměrné mzdy vlnářských dělníků tamtéž asi 770 korun (Machačová 1990, s. 198 – vypočteno z průměrné invalidní penze). V roce 1907 dosahovala průměrná roční mzda ve východní části mosteckého uhelného revíru u horníka 1135 korun (Ibid, s. 200). Nicméně kněží mohli mít i jiné příjmy – například z výuky náboženství, pozemků, a také dost často dostávali dary (např. jídlo, peníze) od věřících např. při kitech, biřmování, svatbách atd.

Historik L. Fasora uvádí pro rok 1889 následující: „*Na předměstích [Brna – tehdy se však jednalo o samostatné obce, pozn. autora] dokonce i plat nejvyššího obecního úředníka jen přibližně o 20 % převyšoval výdělek šikovného brněnského tkalce a ve vzdálenějších venkovských obcích nebo některých stagnujících městech by výdělky brněnských tkalců nepochovaly zázvist.*“ (Fasora, s. 175). Za pozornost také stojí, že dle Macháčové a Matějčka si mohl (to nezname-

ná, že musel) horník či hutník (tj. většinou nejlépe placené dělnické profese) uspořít za celou kariéru v poslední čtvrtině 19. století od 3000 do 6000 zlatých (Machačová, s. 50).

Větší výdělky pak znamenaly, že: „*Z chudoby se vymykaly některé postupně rostoucí kategorie manufakturního a továrního dělnictva, které se dostávaly do stádia růstu reálných příjmů a materiálního vzestupu.*“ (Ibid, s. 194). To vedlo u dělníků (a samozřejmě horníků) k výbuchu spotřeby (nákupy jídla, alkoholu, oblečení, luxusního zboží, zábavy) a případně k tvorbě úspor (Ibid, s. 206) a později alespoň někde i k preferenci volného času (Ibid, s. 181).

Pro srovnání zmíníme situaci v Bangladéši, který je dnes významný svým textilním průmyslem. Nepřekvapuje, že zde pracovní místa v textilním průmyslu s nevalnými pracovními podmínkami znamenají: „...*novou možnost volby a vyšší mzdy, a to dokonce i v tradičních odvětvích, jež se nyní musí snažit, aby k sobě přilákala zaměstnanost.*“ (Norberg, s. 143-4). O dopadech na tradiční odvětví viz níže.

Sociální svoboda

Machačová a Matějček se ve své knize zabývají i dalšími motivy lidí, kteří se rozhodli přijmout místo v továrně nebo dole, než je jen vyšší příjem, a tím vyšší uspokojování potřeb. Jedním z těchto motivů byla *vyšší sociální svoboda* (Machačová, s. 177 a 181). Lidé se odchodem do měst, ve kterých továrny zpravidla (ne nutně vždy) sídlily, zbavili rozkazování a dozoru svých rodičů a dozoru venkovské nebo maloměstské společnosti. Díky odchodu z původní rodiny si také mohli nechat svůj příjem pro sebe.

Společenská prestiž

Se stoupajícími příjmy dělníků a horníků rostla i jejich prestiž. Díky své vyšší mzdě a omezené pracovní době (kterou zkrátily právní předpisy – někdy se nedodržovaly, ale i soukromé vyjednávání) získával tovární dělník vyšší prestiž než nádeník i než domkář (Ibid, s. 162). Takový domkář hospodařil zpravidla na méně než 2 ha půdy (Novák, s. 205) - tudíž měl alespoň nějakou půdu a tím i určitou prestiž. Podobné to bylo s horníky: „*Prestiž horníků mezi dolními vrstvami vůbec plynula především z jejich poměrně vysokých mezd...*“ (Machačová, s. 183). Koncem 19. století byla zřejmě i prestiž chudých mistrů a tovaryšů (prestiž u nich plynula především ze znalostí a odbornosti) nižší než prestiž lépe vydělávajících továrních dělníků (Ibid, s. 208). Vyšší prestiž se pak odrážela i ve vyšším sebevědomí dělníků (Ibid, s. 179) a horníků a stala se dalším motivem pro opuštění retardovaných oblastí za účelem získání práce v továrnách a dolech. Ostatně být továrním dělníkem bylo pro dolní vrstvy žádoucí. Dolní vrstvy usilovaly o pozici kvalifikovaného průmyslového dělníka a o materiální vzestup s tím spojený (Ibid, s. 187 a 436).

Dopad na ty, co zůstali

Odchod lidí z retardovaných oblastí za prací

do továren a dolů měl významný dopad na ty, co zůstali (ne každý toužil odejít). Znamenal totiž odliv pracovní síly z těchto oblastí. Výrobní faktor práce se tak stal vzácnější, a tudíž jeho cena (mzda) začala stoupat. Prostor pro prodlužování pracovní doby nebyl téměř žádný. Navíc by její prodloužení vedlo k růstu nákladů obětované příležitosti spojených se ztrátou té trochy volného času, který zde lidé měli. Nepřekvapí, že Machačová a Matějček uvádí pro čeledíny (podskupina nádeníků) následující: „*Z 90. let však máme zprávy o tom, jak si čeleď začíná „troufat“ a zvyšovat své materiální požadavky („chce do hospody chodit, pivo pít, karty hrát a doutníky kouřit“). V té době podstatně stouply peněžní mzdy zemědělské čeledi...*“ (Ibid, s. 180). Kdo by to čeledi nepřál! S růstem příjmů rostla přirozeně i prestiž. Ještě dodejme, že průmyslové výrobky zvyšovaly produktivitu práce v zemědělství a činily pro zbylé pracovníky práci snesitelnější. Také ovšem snižovaly potřebu pracovní síly a tlačily mzdy dolů. Ve sledovaném období však také rostl počet strážníků, a tím i poptávka po zemědělských produktech. Tento růst poptávky následně vyvolal i růst zisků zemědělských podnikatelů a růst jejich poptávky po pracovní síle, což naopak zase tlačilo mzdy nahoru. Který z těchto tří vlivů nakonec převážil, je patrné z některých pramenů, kde se mluví o nedostatku pracovních sil v zemědělství (Pospěch, s. 192). Sluší se na okraj také dodat, že rozvoj průmyslu přispěl i k rozvoji služeb.

Pracovní podmínky

Bez popisu pracovních podmínek, které čekaly na příchozí „uprchlíky“ v továrnách a dolech, by nebyl tento článek úplný, proto pro ilustraci uvedeme pár příkladů. Rovnou můžeme říci, že tyto podmínky byly (a v rozvíjejících se zemích i dnes jsou) z našeho pohledu a pohledu tehdejších středních vrstev (kam patřili i inspektoři a spisovatelé) opravdu tvrdé. Pro textilní výrobní proces uvádí Fasora následující vpravdě pekelné podmínky: „*Pracovní podmínky byly podobné práci ve skleníku: 40–42 stupňů Celsia a vysoká vlhkost..., odpovídala hladina hluku bezmála úrovni produkované startujícími nákladními automobilem...*“ (Fasora, s. 172). To vše 10–12 hodin denně a bez ochranných prostředků. Nepříjemné a velmi nezdravé prostředí se přirozeně týkalo i chemické výroby (Englová, s. 264). O práci v dolech se pak prý tvrdilo: „*Nikoliv nadarmo bylo hornické povolání prohlašováno odedávna za zaměstnání zvláště hrdinské, vyžadující neobyčejné srdnatosti, a kladeno na roveň vojenské službě v poli.*“ (Fojtík, s. 25). O neštěstí nebývala nouze a počty mrtvých šly i do desítek. Červnové neštěstí z roku 1894 na Karvinsku si vyžádalo dokonce 235 životů (Hajzlerová, s. 13). Nebezpečné byly zejména výbuchy třaskavých plynů a někdy se nedbalo ani na pořádné zabezpečení hloubených šachet (Fojtík, s. 25). Práce sama byla namáhavá. V Rosicko-oslavanském kamenouhelném revíru (revír střední velikosti) se pneumatické

„rubačky“ objevily až před první světovou válkou, do té doby se kopalo ručně pomocí špičáků a nástrojů jim podobných. To vše zhruba 11–12 hodin denně při světle svíček, kahanců (tj. používal se otevřený oheň) a teprve později olejových bezpečnostních lamp tzv. sichrovek (Ibid, s. 25–7).

Bytové poměry nebyly také nejlepší, zvláště pokud je měříme dnešními poměry a poměry tehdejších středních vrstev. Dle výzkumů z Brna z let 1900 a 1910 se 79 % dělnických bytů sestávalo z kuchyně a jednoho pokoje. Někdy pak bylo bydlení opravdu katastrofální (Fasora, s. 178). Nelze však očekávat, že kvalita bydlení u dolních vrstev společnosti v retardovaných oblastech byla lepší.

Život v retardovaných oblastech

Pracovní podmínky v továrnách a dolech, a také život v industrializovaných městech byly tedy tvrdé. Jak však bylo uvedeno výše, například venkovské dolní vrstvy i značná část domácích výrobců žila (do třetí čtvrtiny 19. století) na úrovni pouhého přežívání s neúplným uspokojováním i základních biologických potřeb (Machačová, s. 37). Vyrábělo se zde zboží sice laciné, ale nízké kvality a: „... *konzerovala se bída a kulturní stagnace*“ (Ibid, s. 68). A práce nebyla o nic lehčí – Machačová a Matějček konstatují pro podruhy (vlastně nádeníky) z retardovaných oblastí, že k přežití vedla neustálá pilná namáhavá manuální práce (byť sezónní a příležitostná) a neustálé vyhledávání možných zdrojů obživy (Ibid, s. 162). U zemědělské čeledi (podskupině nádeníků) pak: „*Bylo zřejmě výhodné během ročního pracovního poměru využít čeledína nebo děvečku maximálně a pak si snadno opatřit nové.*“ (Ibid, s. 180). Pracovalo se i v zimě – například na ručním mláčení obilí (ruční mláčení bylo mimochodem odstraněno zaváděním mlátiček – které vyráběly továrny na zemědělské stroje). Také předpisy (v podobě čeledního řádu) pro zaměstnávání čeledi poměrně značně zasahovaly do práv čeledi (Novák, s. 207). Industrializace a útek do továren našťastí učinily ke konci 19. století této nepříznivé situaci venkova pozvolný konec (viz výše).

Závěr

Zdá se, že výše popsaný fenomén útěku do továren a dolů spojený s industrializací významně přispěl k tomu: „...*že na začátku století nového [tj. 20. století, pozn. autora] žila naprostá většina populace českých zemí lépe než dříve – především pokud jde o sféru materiálního blahobytu a pohodlí.*“ (Machačová, s. 454). Jinými slovy tovární výroba vedla k růstu produktivity práce a zvýšení životní úrovně většiny dolních vrstev. To mělo za následek zmizení masové bídy a nouze (Ibid, s. 433). Také připomeňme, že dlouhodobější prací v továrně nebo dole získávali dělníci a horníci kvalifikaci, a tím zvyšovali svůj vlastní lidský kapitál.

Podobný vývoj lze očekávat i v dnešních rozvojových zemích. Řada zemí si jím nedávno prošla a prochází. Například v Jižní Koreji vzrostl od roku 1953 za 40 let reálný příjem

na hlavu 18 x (Šuster) a v Číně dle J. Norberga došlo za posledních dvacet let (Norberg vydal svoji knihu roku 2003) k poklesu absolutní chudoby (denní příjem jednotlivce nižší než 1 dolar) z 32 % na 17 % (Norberg, s. 20). Ekonom a nositel Nobelovy ceny za ekonomii Paul Krugman tyto výsledky pěkně shrnuje: „*Přesto všude tam, kde se tento nový, exportně orientovaný průmysl uchytil, došlo u prostých lidí k nespornému zlepšení kvality života.*“ (Krugman, s. 29). My můžeme jen dodat, že průmysl může být orientován klidně i na domácí spotřebitele. Existuje tedy naděje, že industrializace a s ní spojený útek do továren a dolů bude znamenat konec masové bídy a nouze pro stále větší počet lidí.

Na úplný závěr je nutné podotknout ještě jeden fakt, o kterém se přímo v příspěvku nemluví, ale který měl podstatný vliv na uvedení vývoj. Tímto faktem je skutečnost, že lidé museli mít volnost odejít z retardovaných oblastí do továren a dolů a museli mít volnost zde přijmout a změnit místo. Stejně tak podnikatelé museli mít volnost v prodeji vyprodukované produkce, zakládání továren, najímání a propouštění pracovníků, přechodu do jiného odvětví atd. Jinak by těžko mohlo k výše uvedenému vývoji dojít.

Použitá literatura:

- 1) Englová, J. *K sociální politice velkých průmyslových závodů v druhé polovině 19. a na začátku 20. století*. In: Machačová, J. a Matějček, J. *Studie k sociálním dějinám 6*. Opava: Slezské zemské muzeum v Opavě 2001.
- 2) Fasora, L. *Tovární dělník v textilním průmyslu – příklad Františka Halase st.* In Fasora, L. aj. *Člověk na Moravě 19. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2008.
- 3) Fojtík, K. a Sirovátka, O. *Rosicko – Oslavansko: život a kultura lidu v kamenouhelném revíru*. Praha: Československá akademie věd 1961. (Za upozornění na tuto knihu jsem zavázán panu Martinu Horkému z vlastivědného spolku Rosicko – Oslavansko.)
- 4) Hajzlerová, I. a Matroszová, V. *Karviná*. Praha-Litomyšl: Paseka 2009.
- 5) Hickman, M. *Shop until they drop: UK stores shocked by conditions in their Chinese factories* [online, 2006]. Dostupný z (přístup 07/2010): <http://www.independent.co.uk/news/uk/this-britain/shop-until-they-drop-uk-stores-shocked-by-conditions-in-their-chinese-factories-522963.html>

6) Krugman, P. *Návrat ekonomické krize*.

Praha: Vyšehrad 2009.

7) Machačová, J. a Matějček, J. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Praha:

Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum 2010.

8) Machačová, J. *Pojištění dělnictva v průmyslových oblastech českých zemí 1848-1914 (II. Po přijetí zákonů o povinném úrazovém pojištění a nemocenském pojištění)*. Slezský sborník 88-1990-II.

9) Machačová, J. *Tendence vývoje mezd dělnictva 1848-1914. Srovnání tzv. starých a nových průmyslových oblastí českých zemí*. In *K hospodářským a sociálním dějinám 19. a 20. století*. Opava: Slezský ústav Československé akademie věd 1991. Práce Slezského ústavu Československé akademie věd. Řada B: hospodářské a sociální dějiny 34.

10) Norberg, J. *Globalizace*. Praha: Alfa Publishing – Liberální institut 2006.

11) Novák, P. *Rolník – Vysočina – Příklad Viléma Richlého a rodin z Mirošova a Dušejova*. In Fasora, L. aj. *Člověk na Moravě 19. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2008.

12) Pospěch, P. *Rolník – Haná – Příklad Josefa Vysloužila*. In Fasora, L. aj. *Člověk na Moravě 19. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2008.

13) Rothbard, M. N. *Ekonomie státních zásahů*. Praha: Liberální institut 2001.

14) Šedivý, I. *Češi, české země a Velká válka 1914-1918*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2003.

15) Šlachta, M. aj. *Ohniska napětí ve světě*. Praha: Kartografie Praha - Nakladatelství České geografické společnosti 2007.

16) Šuster, M. *Průmyslová revoluce a růst „bohatství národů“* [online, 2008]. Dostupný z (přístup 07/2010):

<http://libinst.cz/komentare.php?id=491>

17) Urban, O. *Československé dějiny: 1848-1914: určeno pro posl. fak. filozof. 2. vyd.* Praha: SNP, 1988.

18) *Foxconn po sérii sebevražd zvýšil mzdy* [online, 2010]. Dostupný z (přístup 07/2010): <http://hn.ihned.cz/c1-43940420-foxconn-poseri-sebevrazd-zvysil-mzdy>

Autor děkuje za připomínky panu Lukášovi Dvořákovi.

TERRA LIBERA

je vydávána společností TERRA LIBERA.

Kontaktní adresa:

TL, c/o Liberální institut,
Spálená 51, 110 00 Praha 1
E-mail: TL@libinst.cz

Její vydávání není povoleno ani schváleno žádnou státní institucí.

ZAUJAL VÁS ČASOPIS TERRA LIBERA?

Rádi byste jej dostávali pravidelně každý měsíc?
K tomu stačí si pouze zajistit členství v

Klubu přátel liberálních myšlenek

které skýtá i další výhody.

Tento klub vám nabízí tři typy členství:

Bronzové členství

Ize na jeden rok získat poskytnutím daru ve výši minimálně

500 Kč

ve prospěch LI. Bronzoví členové získají zaslání TERRA LIBERA v elektronické podobě a slevu 20 % na veškeré publikace a reklamní předměty LI.

Stříbrné členství

Ize na jeden rok získat poskytnutím daru ve výši minimálně

1000 Kč

ve prospěch LI. Stříbrní členové získají zaslání měsíčníku TERRA LIBERA v tištěné podobě a slevu 30 % na veškeré publikace a reklamní předměty LI.

Zlaté členství

Ize na jeden rok získat poskytnutím daru ve výši minimálně

10000 Kč

ve prospěch LI. Zlatí členové získají zaslání měsíčníku TERRA LIBERA v tištěné podobě, slevu 30 % na reklamní předměty LI, veškeré publikace LI v daném roce zdarma a VIP místa na akcích pořádaných LI.

A jak se stát členem

Klubu přátel liberálních myšlenek?

K registraci stačí vyplnit registrační formulář na stránkách www.libinst.cz, zaslat jej na adresu lipka@libinst.cz a poukázat zvolenou částku na účet LI (do zprávy pro příjemce prosím uveďte "DAR" a "celé jméno"), případně ji složit hotově v sídle Liberálního institutu ve Spálené ulici. V případě daru převyšujícího 1000 Kč je možné částku odečíst od základu daně z příjmu (více informací na stránkách LI).

On-line archív
TERRA LIBERA
z let 2000–2007
dostupný na stránkách

www.libinst.cz

¹ Lze se domnívat, že úrazy se stávají především především nezkušeným novým pracovníkům.

² Tato data je ovšem třeba brát s určitou rezervou, kvůli rozdílům v zahrnování některých skupin pracujících.

³ 1 stříbrný zlatý = 100 krejcarů = 2 koruny (K), koruny byly zavedeny roku 1892.

⁴ Ve skutečnosti však bylo vlivů více – např. dovoz potravin.

⁵ Tento nedostatek však nemohl být trvalý, protože rostoucí cena práce (mzda) by měla tendenci vyrovnat nabídku práce s její poptávkou a tento nedostatek odstranit, vše ovšem za předpokladu neinterventionu ze strany státu – detailní analýza je však již mimo téma tohoto příspěvku.

⁶ Nesmíme však zapomenout na poznatek Adama Smithe, že mzdy mají tendenci kompenzovat rizika povolání.